

PEDAGOGIKA VA ZAMONAVIY PSIXOLOGIYADA KREATIV FIKRLASH VA IJODKORLIK

Рухсора Тўйчиева Адхамжонова

*70110501-Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси
(Бошланғич таълим) мутахассислиги II босқич магистранти*

Аннотация: *Ижодкорлик, инновация, интеллект, креативлик замонавий жамиятнинг глобал муаммолари бўлиб, уларни ҳал қилиш барча ижтимоий-маданий ва иқтисодий жараёнларнинг ривожланиш истиқболлари ва самарадорлигини белгилайди. Ижодкор шахс жамият томонидан долзарб талабга айланиб бормоқда ва унинг ривожланиши бутун дунёда кенг кўламли психологик тадқиқотлар ва давлат дастурлари мавзусидир.*

Аннотация: *Креативность, инновации, интеллект, креативность - это глобальные проблемы современного общества, решение которых определяет перспективы и эффективность развития всех социокультурных и экономических процессов. Творческая личность сразу становится востребованной обществом, и ее развитие является предметом многих психологических исследований и государственных программ по всему миру.*

Annotation: *Creativity, innovation, intelligence, creativity are global problems of modern society, the solution of which determines the prospects and effectiveness of the development of all socio-cultural and economic processes. The creative personality is becoming an urgent demand by society, and its development is the subject of a wide range of psychological research and state programs all over the world.*

Калит сўзлар: *ижодкорлик, ижодий фикрлаш, креативлик, қобилият, тафаккур, тасаввур, интеллект, ривожланиш.*

Ключевые слова: *креативность, творческое мышление, младший школьный возраст, способность, мышление, воображение, развитие.*

Key words: *creativity, creative thinking, primary school age, ability, thinking, imagination, development*

Креативлик ва ижодкорлик бир-бири билан чамбарчас боғлиқ иккита тоифадир. Уларни қандай ажратиш мумкинлиги ҳақида мунозаралар ҳали ҳам давом этмоқда, аммо кўпдабманбаларда креативлик - бу янги нарсаларни яратиш жараёни, ижодкорлик эса бу жараёни амалга ошириш, янги ғояларни яратиш қобилиятидир.

Инглиз анъаналарида ҳамма нарса биров бошқача, чунки уларда creativity атамаси мавжуд. У кенгроқ, чунки у ижодкорликни ҳам, жараёнларни ҳам қамраб олиши мумкин. "Креативлик" атамаси - инглизча creativity атамасидан олинган атама - бизга бир неча йиллар олдин келган. Ва бу психологияда ўзоқ вақт давомида ўрганилган "ижодкорлик" атамасининг аналогидир.

Ижодкорлик, инновация, интеллект, креативлик замонавий жамиятнинг глобал муаммолари бўлиб, уларни ҳал қилиш барча ижтимоий-маданий ва иқтисодий жараёнларнинг ривожланиш истиқболлари ва самарадорлигини белгилайди. Ижодкор шахс жамият томонидан долзарб талабга айланиб бормоқда ва унинг ривожланиши бутун дунёда кенг кўламли психологик тадқиқотлар ва давлат дастурлари мавзусидир. Замонавий ижод психологияси кўп қиррали бўлиб, турли хил назариялар, тушунчалар, назарий ва эмпирик билимларни ифодалайди. Бир қатор муҳим кашфиётларга қарамай, ижодкорлик муаммоси, аynиқса креативлик феномени ҳали ҳам етарлича ўрганилмаган ҳодиса бўлиб қолмоқда. Бу соҳада аниқ талқин қилинган тушунчалар мавжуд эмас. Ҳозиргача ижодкорлик ҳодисаси ягона тушунтириш ва мазмунга эга эмас, генезиснинг психологик тузилиши, даражалари ва хусусиятлари ноаниқ белгиланган, ишончли тадқиқ усуллари топилмаган. Замонавий психологияда индивидуал параметрлар (ижодий фикрлаш, тасаввур, креативликнинг шахсий корреляциялари ва бошқалар) ўрганилади. Шу билан бирга, Б. Г. Ананев, Н. А. Носов, Д. В. Богоявленская, Р. Стернберг, Т. Лубартларнинг тадқиқотлари шуни кўрсатадики, индивидуал фазилатлар, жараёнлар, функцияларни ўрганиш ҳар доим ҳам самарали эмас, чунки инсоннинг ҳақиқий ижодий хатти-ҳаракати ҳар доим ҳам самарали эмас. Катталар асосан индивидуал ақлий фазилатлар билан эмас, балки креативликни ўз ичига олган янада мураккаб шаклланишлар билан белгиланади.

Креативлик психологияси инсон ижодий фаолиятининг турли томонларини ўрганиш билан шуғулланади. Креативликнинг биологик жиҳатларини ўрганиш доирасида инсон ижодий фаолият билан шуғулланганда миянинг қайси соҳалари фаоллашишини таҳлил қилади. Креативликнинг когнитив жиҳатларини ўрганишда улар ғоялар қандай туғилиши, идрок қаердан келиб чиқиши, хотира, билим ва эътибор ижодкорликка қандай таъсир қилишини ўрганадилар. [Психология творчества и креативности Сергей Яголковский, 2018].

Merriam-Webster's Collegiate Dictionaryлуғатига кўра, creative сўзи биринчи марта 1678 йилда пайдо бўлган ва creativity сўзи эса 1875 йилда тилга олинган.

Креативлик ҳақидаги тадқиқотлар турли эмпирик фактлар туфайли кўплаб мунозаралилар келтириб чиқаради. XX асрда бу концепцияни ўрганиш билан боғлиқ кўплаб тадқиқотлар мавжуд. Ушбу тадқиқотлардан бири 20-аср бошларида З. Фрейд томонидан амалга оширилди. Ёзувчи ва санъаткорлар каби ижодкорлар ўзларининг яширин истакларини, маданий жиҳатдан мақбул бўлган воситалар орқали очиб бериш учун ижод қилишларини тақлиф қилдилар. У шундай хулосага келдики, ижоднинг келиб чиқиши инсоннинг онгли ва онгсиз истаклари ўртасидаги зиддиятлардан келиб чиқади.

"Креативлик" атамасининг ўзи З.Фрейд тадқиқотларидан кейин пайдо бўлган. Буни биринчи марта Д. Симпсон (1922) асарида учратиш мумкин, унда ижодкорлик деганда шахснинг стереотипик ва тарихан шаклланган фикрлаш усулларида воз кечиш маҳорати тушунилади.

1950-йилларда кўплаб асарлар пайдо бўлди, уларда тадқиқот натижасида олинган "креативлик" атамасининг таърифларини топиш мумкин, 1960-йилларнинг охирига келиб, 60 дан ортиқ бундай таърифлар мавжуд эди. Бу соҳадаги энг машҳур тадқиқотчи Ж. Пол Гилфорд 1950 йилда "креативлик" атамасини киритган ва уни анъанавий фикрлаш шаклларида четга чиқадиган янги ғояларни яратиш қобилияти, шунингдек, муаммоли вазиятларни тезкор ҳал қилишга ёрдам берадиган кўникмалар деб таърифлаган. Кейинчалик 1967 йилда Гилфорд "Инсон ақлининг табиати" китобини нашр этди, бу иш ижодкорлик концепциясини ўрганишдаги энг муҳим босқич бўлди. Китоб конвергент ва дивергент фикрлашни таъкидлади. 1958 йилда америкалик психолог Элис Пол Торренс Гилфорднинг ижодий фикрлаш тестлари ўзига жалб қилди ва улар асосида 1972 йилда тадқиқот дастури яратилди ва у ушбу тестларнинг психометрик хусусиятларини ўрганишга бағишлади. Тадқиқот Гилфорд тестларининг турли ёшдаги одамларда қўлланилишини ўрганиб чиқди. Аммо башоратли ҳақиқийликни ва кўрсатма хусусиятларининг чиқувчи тест маълумотларига таъсирини ўрганиш бўйича ишлар қандай амалга оширилди. Ушбу тадқиқотлар натижаси ижодий фикрлашни аниқлаш учун Торренс тестлари эди.

20-асрнинг охирига келиб креативликни ўрганишга оид кўпгина ишлар унинг ривожланишига таъсир этувчи маълум омиллар таъсирига асосланган. 1980-йилларда тадқиқотлар асосан атрофдаги маданий муҳитнинг шахс ижодига таъсирига бағишланган. Бу соҳада энг муваффақиятли Дин Саймонтон эди. У ўзининг "тарихиометрик" тадқиқотларида ижтимоий жамиятнинг баъзи хусусиятлари бутун тарихий ривожланиш давомида унинг аъзоларининг ижодкорлик кўрсаткичларига бевосита таъсир қилади, деган хулосага келди. Яна бир омил - бу унинг ижодкорлигининг намоён бўлиши билан боғлиқ бўлган одамнинг ички мотивацияси. У 1990-йилларда ижодкорликнинг конатив ўзгарувчилар билан боғлиқлиги билан жалб қилинган ижтимоий психология соҳасидаги мутахассислар томонидан ўрганилган. Энг машҳурлари Тереза Амабиленинг тадқиқотлари бўлиб, у ички мотивация инсон креативлигининг ривожланишини рағбатлантиради, ташқи мотивация эса уни бостириши ёки ҳатто ўлдириши мумкин деган хулосага келди.[Сафо Очиллов. Независимость: духовность и основы воспитания. Диссертация на соискание учёной степени доктора педагогических наук в форме научного доклада.Т.:1998]

2002-йилда М.А.Холодная ўз асарида креативликни ўрганишни 2 йўналишга бўлиб, тор ва кенг маънода тадқиқ этиш кераклигини таъкидлаган. Тор маънода креативлик дивергент фикрлаш бўлиб, уни Ж. Гилфорд ажратиб кўрсатган. Кенг маънода креативлик инсоннинг интеллектуал қобилиятлари ва унинг ижодий хусусиятларини ҳисобга олади.

Л. Я.Дорфман 2010 йилда креативликни ўрганишда бир қанча предмет йўналишларини белгилаб берди. Булар креатив фикрлаш, шунингдек, креативликка ёрдам берадиган когнитив жараёнлар, креатив шахс ва бошқа шахсий хусусиятлар,

креатив хулқ-атвор ва ташқи креатив маҳсулотлар, ижтимоий-маданий омиллар, креатив жараённинг босқичлари ва креатив жараён.

Келажақда тадқиқотчилар Дж. Гилфорд ва П. Торренс томонидан таклиф қилинган креативлик тузилмаларига асосланиб, ундаги мустақил ва алоҳида кўрсаткичларни ажратиб кўрсатиб, уни кенгайтирадилар. Шундай қилиб Е.Е. Туникнинг қайд этишича, креативлик тузилиши муаммога сезгирлик, синтез қилиш қобилияти, ўхшашлик ва фарқларни ажратиб кўрсатиш қобилияти, башорат қилиш қобилияти, етишмаётган деталларни қайта тиклаш қобилияти, турли хил фикрлаш каби мезонларни (қобилиятларни) ўз ичига олади.

И.А. Малахов креативликнинг қуйидаги мезонларини белгилайди: фикрлаш (дивергент ва конвергент); ақлий фаолиятнинг сифат кўрсаткичлари (табақаланиш кенглиги, раволик, мослашувчанлик, ўзига хослик); тасаввур (рекреатив ва ижодий); ижодий фаровонлик (интеллектуал ва ҳиссий); интеллектуал ташаббус (ижодий фаолият, муаммога сезгирлик, муаммони топишда қулайлик).

Ф. Уилямснинг модели [Туник Е.Е. Ўзгартирилган Уилямс ижодий тестлари. - Спб., 2003] креатив омилларни ўз ичига олади: фикрлашнинг когнитив-интеллектуал ижодий омиллари (равонлик, мослашувчанлик, ўзига хослик, ишлаб чиқиш) ва шахсий-индивидуал ижодий омиллар - аффектив-хиссий (таваккал қилиш қобилияти, мураккаблик, қизиқувчанлик, тасаввур). .

Т. Амабал маълум билим соҳаси, компетенция (таълим ва қобилият), креатив жараёнлар (шахс, билиш услуби, меҳнат малакаси) ва ички мотивация (қизиқиш, жалб этиш) билан боғлиқ кўникмаларни ўз ичига олган креативлик моделини таклиф қилади.

А.М. Матюшкин креативлик таркибидаги қуйидаги компонентларни белгилайди: қизиқувчанлик, интуитивлик, фикрни шакллантириш воситаси сифатида тилни билиш қулайлиги. [Что такое одаренность: Выявление и развитие одаренных детей/Под ред. А.М. Матюшкина. – М., 2006].

Креативлик тузилишида Н.Ф. Вишнякова креативлик кўрсаткичларига ўрта ёндашувни белгилайди: креативлик ўз-ўзини ривожлантириш ва ўзини ўзи амалга ошириш билан боғлиқ шахсий тоифа сифатида; креативлик ижодий жараён сифатида; ва янгилик яратиш билан боғлиқ фаолият натижасида креативлик [Вишнякова Н.Ф. Психологические основы развития креативности в профессиональной акмеологии: дис. д-ра психол. наук. – М., 1996.].

Д.Б. Богоявленская креативлик кўрсаткичларини маҳсулот бўйича эмас, балки жараён бўйича кўриб чиқади, креатив фаолиятни таҳлил қилишнинг асосий бирлиги сифатида интеллектуал фаолиятни таъкидлайди. Муаллиф интеллектуал фаолият деганда "маълум муаммоли вазият талабларидан ташқарига чиқадиган когнитив фаолиятда ўзини намоён қиладиган интеграл таълимни" тушунади.[Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей: Учеб.пособие для студ. вузов, обучающихся по направлению и специальностям психологии. – М., 2009.]. Шу билан

бирга, интеллектуал фаолиятнинг тузилиши ақлий қобилиятларни ҳам, мотивацион омилларни ҳам ўз ичига олади, уларнинг ўзаро таъсири креативликнинг индивидуал даражасини белгилайдиган шахсий хусусиятни беради.

В.Н. Дружининанинг ва Н.М. Гнатконинг сўзларига кўра, креативлик тузилишида иккита даражани ажратиш мумкин: потенциал ва долзарб. Тадқиқотчилар нуқтаи назаридан, потенциал креативлик - бу шахснинг ҳақиқий ва ижодий фаолиятни эгаллашга тайёрлигини тавсифловчи фаол креативлик. Худди шу нуқтаи назарни А.Н. Лук, креативлик тушунчаси ижодкорликдан кенгроқ эканлигига ишонган. Бироқ, тадқиқотчи креативликнинг асосий таркибий элементи ижодкорлик, деб ҳисоблайди. Шу муносабат билан унинг модели креатив қобилиятларнинг учта гуруҳини ўз ичига олади: мотивация (қизиқиш ва мойиллик), темперамент (ҳиссийлик) ва ақлий қобилиятлар билан боғлиқ қобилиятлар. Шу билан бирга, муаллиф инсон психофизиологияси ва ақлий жараёнлари билан боғлиқ бўлган турли хил ижодий қобилиятларни таъкидлайди: [Лук А.Н. Мышление и творчество. – М.: Политиздательство, 1976]

- изланишларда ҳушёрлик - илгари ўрганилган доирага мос келмайдиган нарсаларни кўриш қобилияти, яъни. муаммони ва уни қандай ҳал қилишни кўриш;

- асаб тизими томонидан ахборотни кодлаш усули - бу ҳар хил турдаги белгилар (кодлар) билан манипуляция қилиш қобилияти;

- ақлий операцияларни қисқартириш қобилияти - бу бир нечта тушунчаларни мавҳумликнинг юқори даражаси билан боғлиқ бўлган тушунчалар билан алмаштириш қобилияти, тобора кўпроқ маълумотга эга бўлган белгилардан фойдаланиш қобилияти;

- ўтказиш қобилияти - муаммонинг ўзига хос томонини ўзига хос бўлмаган, бошқа соҳаларга ўтказилгандан ажратиш қобилияти, аслида бу умумий стратегияларни ишлаб чиқиш қобилиятидир, яъни. аналогияларни қидириш;

- латерал фикрлаш - бу "ташқи" маълумотлардан фойдаланган ҳолда ечим йўлини кўриш қобилияти;

- идрокнинг яхлитлиги – воқеликни қисмларга ажратмасдан, яхлит ҳолда идрок этиш қобилияти;

- хотиранинг тайёрлиги - хотиранинг керакли маълумотларни ўз вақтида "бериш" қобилияти (ақл);

- тушунчаларнинг яқинлашиши - боғланишнинг қулайлиги ва боғланган тушунчаларнинг узоқлиги, яъни, тушунчаларни бирлаштириш ва улардан янги ва тўғри хулосалар чиқариш қобилияти (заковат);

- мослашувчанлик:

- а) тафаккур - мазмунан биринчисидан узоқда бўлган ҳодисаларнинг бир синфидан иккинчисига тез ва осон ўтиш қобилияти;

- б) ақл - бузилган гипотезадан вақтида воз кечиш қобилияти;

- ҳаракатларни баҳолаш қобилияти - баҳолаш қобилияти, уни текширишдан олдин кўплаб муқобил вариантлардан бирини танлаш;
- "боғлаш" қобилияти - шахснинг янги қабул қилинган маълумотларни олдинги шахсий тажрибаси билан бирлаштириш, уларни мавжуд билимлар тизимига киритиш, маълумотларни у ёки бу тарзда гуруҳлаш қобилияти;
- ғояларни яратиш қулайлиги - кўплаб ғояларни яратиш қобилияти;
- нутқнинг равлонлиги - шахснинг янги фикрни сўзларга осон шакллантириши;
- охирига етказиш қобилияти - тафсилотларни аниқлаштириш, асл ғояни мукаммалликка етказиш қобилияти.

Юқорида санаб ўтилган қобилиятлар, А.Н. Лука, комплексда креативлик тузилишининг асосини ташкил қилади ва бирон бир қобилиятни аниқлаш умумий креативликни ташхислаш учун калит бўлиб хизмат қила олмайди ва фикрлаш самарадорлигининг кафолати бўла олмайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Андреева Г.М. Социальная психология // Москва – 2000.
2. Банюхова А.Е. Креативность и толерантность: психологическая изоляция или способы адаптации // Научно-практическая конференция «Психология 21 века»; Санкт-Петербург – 2006.
3. Барышева Т.А. Креативность. Диагностика и развитие // Санкт-Петербург – 2002.
4. Боймуродова Г. Бошланғич синф ўқитувчилари касбий-шахсий тайёргарлигини таъминлашнинг технологик тизими // Тошкент – 2007.
5. Болтаева Ш.Т., Бошланғич таълимда ўқувчилар ижодий фаолиятини ташкил этиш технологияси // Навои – 2017.
6. Кукушкина Ю.А. Изучение взаимосвязи критического мышления и творческого потенциала личности // Санкт-Петербург – 2005.
7. Миславский Ю.А. Саморегуляция и творческая активность личности // Москва – 1988.